

**ASPECTE ISTORICO-FOLCLORICE ȘI EPISTOLARE PRIVIND SERVICIUL MILITAR
AL BASARABENILOR ȘI PARTICIPAREA LOR LA DIVERSE CONFLAGRAȚII
(SECOLUL XIX – PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA)**

Alexandru FURTUNĂ,
doctor în istorie, specialist etnograf,
Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi”, Republica Moldova
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5277-0141>

Summary

In this approach are studied, from a historical-folkloric and epistolary aspect, the employment of Bessarabians in military service and their participation in various conflagrations, such as: the Russo-Japanese War, the First World War, the Second World War. Special attention is paid to the research of this phenomenon in the localities within the Cultural-Natural Reserve "Orheiul Vechi".

As a consequence, combining the study of written sources with oral and epistolary ones, we were able to decipher and fully understand the moods of the Bessarabians who were enlisted in the armed forces and fought on various fronts (19th century - first half of the 20th century).

Keywords: *conflagration, army, song, epistle, suffering*

„Datinile, poveștile, muzica și poezia sunt arhivele poporului.

Cu ele se poate oricând reconstitui trecutul întunecat.”

Alecu Russo

Pentru început, punând la temelie lucrările unor autori consacrați (A. Leșcu, A. Petrencu, V. Șoimaru), ne vom axa pe studierea aspectului istoric al problemei vizate. Ulterior, pornind de la textele folclorice și unele scrisori, vom da predilecție analizei caracterului mentalității populare cu privire la recrutarea și participarea basarabenilor la diverse conflagrații.

Astfel, după cum scrie A. Leșcu, este bine știut faptul că, în conformitate cu privilegiile acordate Basarabiei, populația ținutului era scutită de obligativitatea serviciului militar în favoarea Imperiului Rus. Persoanele care doreau să îndeplinească serviciul militar o făceau pe cont propriu, pe bază de voluntariat, în mare parte fiind vorba de reprezentanți ai nobilimii locale. Situația s-a schimbat la începutul anilor șaptezeci ai secolului al XIX-lea, când în Rusia, sub presiunea înfrângerii suferite în Războiul Crimeii, au început reformele economice, sociale și militare. În 1873 este promulgat statutul guberniei Basarabia, ea fiind adusă în rândul celorlalte gubernii ale imperiului. Totodată, pe 1 ianuarie 1874, în Rusia a fost introdus principiul serviciului militar obligatoriu pentru întreaga populație a țării, începând cu vârsta de 21 de ani, termenul fiind de 6 ani în serviciul activ la trupe și 9 ani în serviciul militar în rezervă. Erau practicate pe scară largă

diferite scutiri de la serviciul militar, inclusiv pentru popoarele islamice, ceea ce reducea cu aproximativ 5 la sută numărul persoanelor înrolate în mod real în armată.

Imediat după instituirea guberniei Basarabia, ea a fost inclusă în Districtul Militar Odesa, care mai cuprindea și guberniile Herson, Ekaterinoslav, Tavria și ținutul Balta și gubernia Podolia. Deci, Districtul Militar Odesa cuprindea toate teritoriile Imperiului Rus populate de moldoveni, inclusiv așa-zisa „Moldovă Ucraineană”, teritoriile fostei Serbii Noi, Slavenoserbiei și Transnistriei, din Ucraina, populate complet de moldoveni. Dat fiind faptul că teritoriul imperiului era imens, de la începutul secolului al XX-lea, pentru unitățile de infanterie și, parțial, pentru cele de cavalerie era aplicat sistemul teritorial de completare, ceea ce însemna că unitățile dislocate în teritoriu erau completate de populația locală. Pentru trupele de gardă și de marină era în vigoare sistemul extrateritorial de completare. Este necesar de menționat că aceasta se referă numai la efectivul de rând, pentru ofițeri existând principiul extrateritorial de satisfacere a serviciului militar. (...)

Către începutul secolului al XX-lea, din Basarabia erau chemați anual sub arme în jur de 5000-8000 de oameni, în condițiile în care potențialul demografic al ținutului permitea mărirea acestei cifre de trei ori. De pildă, în anul 1903, din Basarabia au fost recrutați în armată 5806 oameni, iar în 1910, 8297 de oameni. Sigur că, în linii generale, numărul moldovenilor recrutați corespundea cu procentajul moldovenilor pe întreaga Basarabie, adică 56%, conform recensământului din anul 1897. De exemplu, din cei 8297 de oameni recrutați în armata țaristă în anul 1910, 5332 erau moldoveni, ceea ce însemna 64% din tot efectivul recrutat. În conformitate, însă, cu faptul că popoarele conlocuitoare din Basarabia dețineau un procentaj mai mare de populație cu studii medii și superioare și profitau de diferite înlesniri în vederea eschivării de la serviciul militar, numărul moldovenilor în serviciul militar, în general, și în Divizia 14 (cu sediul în Chișinău – A. F.), în particular, depășea cu mult 64%.⁶²

Cu încorporarea populației se ocupau organele administrativ-teritoriale. Organele administrativ-teritoriale aveau ca scop principal pe timp de pace completarea anuală a armatei cu contingente noi de recruți, punerea la evidență și control a celor demobilizați, iar pe timp de război mobilizarea și completarea armatei conform statelor de război, completarea treptată a armatei pe timpul acțiunilor militare și la încheierea războiului – desfășurarea măsurilor de demobilizare.

Organ administrativ-militar suprem în Basarabia era Comitetul privind serviciul militar, în fruntea căruia era guvernatorul. Comitetul, pe lângă președinte – în persoana guvernatorului, era compus din mareșalul nobilimii Basarabiei, președintele zemstvei guberniale, procurorul regional, comandantul unui regiment staționat în Basarabia, un membru și un secretar. Structuri similare erau organizate în fiecare județ, unde președintele era numit din rândul mareșalilor nobilimii din ținut și

⁶² A. Leșcu, *Românii basarabeni în istoria militară a Rusiei. De la războaiele din Caucaz la Războiul Civil*. București: Editura militară, 2009, p. 6, 7, 8, 9.

în componența cărora era inclus și șeful militar județean. Șeful județean militar avea în subordine un ajutor și secretar.⁶³

Așadar, către începutul secolului al XX-lea, din Basarabia erau anual recrutați în jur de 5000-8000 de tineri. Însă, în spatele acestor cifre seci, se ascund tragice destine umane. Căci, recruții basarabeni, smulși din matca lor firească, erau impuși să slujească într-o limbă necunoscută și un mediu străin firii lor, un regim predominant represiv.

Grăitoare, în contextul respectiv, sunt rândurile următoare: „De când moscalii o vinit, /Toți copchiii ni s-o prăpădit”. În așa fel, conform lui N. Smochină, cântecul recrutului este unul din cele mai jalnice, originea lui trebuie căutată în timpurile îndepărtate, când moldovenii erau prinși cu arcanul și rămâneau la oaste douăzeci și cinci de ani. Nu în zadar la străin: „În priiomu-mpărătesc / Mulț voinici sî prăpădesc”.

De aceea, cu drept cuvânt, recrutul este obiectul compătimirii tuturor, iar plecarea lui din sânul obștii se îndeplinește cu o ceremonie deosebită. Toată toamna el se ține numai de petreceri și cântece. Până la plecare el nu lucrează din greu și umblă în haine de sărbătoare. Iar la părăsirea satului, dacă e holtei, se face „gioc”. În preajma plecării se adună toți flăcăii și fetele; fiecare îl leagă cu câte un prosop și îi dăruiește câte ceva. Spre seară, toți îl conduc până la marginea satului. În casă, stând la masă, toată lumea cântă și plânge; iar pe drum merg cuprinși, având la mijloc pe recrut. Unii cântă, alții dansează, pentru a înveseli pe cel ce pleacă și pe rudele sale înlăcrămate. Întreg satul le iese în cale făcând daruri celui ce-l părăsește. Lumea certată cu recrutul îi cere iertare până în trei ori; apoi se îmbrățișează și se sărută. Fiecare își dă seama că „Dumnădzău știi dacă va vide satu!”⁶⁴

Semnificativ, în acest context, este următorul cântec-blestem: „Frunză verde trei migdale,/ Cine cheamă la moscali,/ Ducă-i carnea la cântari,/ Pielea lui la tabacari,/ Ducă-i oasele-n „văczal”/ Dacă vre să fiu moscal/ Ș-acolo să putrezascî,/ Schini ghimpoși din el să crească,/ De moscali să nu vorbească”.⁶⁵ La fel, gândindu-se la soarta lui amară, un tânăr își blestemă mama: „Fira-i, maică, blăstămată/ M-ai făcut băiat, nu fată/ Ca să-ți dau ajutor la vatră,/ M-ai făcut ostaș voinic,/ Țava tunului ridic,/ Țava tunului îi grea,/ Mi se rupe inima”.⁶⁶

Floarea neamului românesc, de obicei, era smulsă de la muncile câmpului și pusă, în mod forțat, în slujba „împăratului roșu”. Iată cum își plânge durerea un tânăr „luat la moscali”: „Plângemă, maică, cu dor/ Că și eu ți-am fost fecior,/ Ți-am scos boii din ocol/ și i-am pus la plugușor,/ și m-am dus eu la ogor,/ Două brazde n-am brăzdat,/ La „priiom” că m-au sămnat,/ Când am dat-o la

⁶³ A. Leșcu. *Istoria militară a Moldovei. Curs de lectii*: Chișinău, 2018, p. 181-182.

⁶⁴ N. Smochină. *Din literatura populară de peste Nistru*, ... circa 1939, p. 11.

⁶⁵ Arhiva de Folclor a Academiei de Științe a Moldovei (mai departe: AFAȘM), 7 august 1960, ms 830, f. 39; Trebujeni-Orhei, inf. Lesnic Sofia Șt., n. 1918; culeg. Botezatu Gr., Gherman I., Vlad C., Galan G.

⁶⁶ AFAȘM, 1956, ms 484, f. 31; Trebujeni-Orhei, inf. Bălan Zinaida A., 56 ani, a trăit în Holercani; culeg. Benzin Ana C.

grapat/, La moscali m-au și luat”.⁶⁷ Alt recrut spune că „Brazdă neagră n-am brăzdat/ Și-mpăratul m-a luat,/ La-mpărat îi slujba gre,/ Rău m-a tem că noi puté,/ Sunt cai nanți și tunuri grele/ și nu poți servi la ele”.⁶⁸

Deci, tinerii basarabeni era „săltați” și duși la „priiom” (centrul de recrutare). Amintirea „priiomului”, unde urma să fie „dată jos chiculița”, nu-i lăsa pe tinerii recruți să doarmă liniștit. Astfel, în unul din cântece se spune: „Murgul paște și nechează,/ Gheorghe doarme și visează./ – Ce visăzi, maică, prin somn?/ – Mă visăz, maică, în „priiom”./ În „priiom” împărătesc,/ Mulți voinici se prăpădesc”.⁶⁹ Și, nu în zadar, amintirea „priiomului” le dădea fiori flăcăilor care urmau să fie recrutați. Căci, conform mărturiilor unui recrut, „În „priiom” când am intrat,/ „Nacialnicii s-o mirat,/ Ș-o strigat, bravo soldat/ De unde ești, din ce sat,/ Eu bun rezultat le-am dat,/ Din raionul Susleni,/ și comuna Trebujeni,/ Pe scaun m-o așăzat,/ Chiculița mi-o rețezat./ Mergi, măicuță, și o strânge/ și o strânge fir cu fir,/ Să paie că-i trandafir/ și mi-o pune-ntr-un pahar,/ Ca să-ți treacă din amar,/ Și-i pune-o și-n sân la piele,/ Ți-o trece de dor și jăle”.⁷⁰ „Ș-o du pe la nemurele,/ Să mă plângă mai cu jăle”.⁷¹

Concentrarea tinerilor la „priiom” era similară cu îndepărtarea de cei dragi și, respectiv, înstrăinarea de casă și sat. Anume acesta este subiectul de bază al mult prea răspânditului cântec „În grădina (livada) lui Ion”. Să-i dăm curs: „La livadă la Ion,/ Toate păsările dorm,/ Numai una n-are somn,/ Sare din pom în pom/ și strigă Ion, Ion/, Dar Ion îi la „priiom”./ La „priiomul” cel de piatră,/ Străinel fără de tată,/ La „priiomul” cel de alamă,/ Străinel fără de mamă,/ La „priiomul” cel de brazi,/ Străinel fără de frați,/ La „priiomul” cel de flori/ Străinel fără de surori”.⁷²

Despărțirea de cei dragi lăsa urme adânci și dureroase în sufletul celorla ruși de la coarnele plugului. Porniți la drum, neștiind care le va fi soarta, tinerii recruți se adresează mamei: „– Hai, mamă, și măi petrece,/ Măcar pân' la valea rece./ – Dragul mamei, nu pot merge,/ Că străinii te-or petrece./ – Hai, măicuță, dumneata,/ De străini m-oi sătura,/ De străini îi plină lumea,/ Da măicuța-i numai una”;⁷³ „Da de mamă și de tată,/ Nu mă satur niciodată/, Da de frați și de surori/ Nu mă satur

⁶⁷ AFAȘM, 7 august 1960, ms 830, f. 32; Trebujeni-Orhei, inf. Lesnic Sofia Șt., n. 1918; culeg. Botezatu Gr., Gherman I., Vlad C., Galan G.

⁶⁸ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 43; Molovata-Orhei, inf. Procop Ion Ia., 19 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Mandea A., Polișciuc N., Ciobanu I.

⁶⁹ AFAȘM, 7 august 1960, ms 830, f. 39-40; Trebujeni-Orhei, inf. Lesnic Sofia Șt., n. 1918; culeg. Botezatu Gr., Gherman I., Vlad C., Galan G.

⁷⁰ AFAȘM, 1956, ms 484, f. 34-36; Trebujeni-Orhei, inf. Bălan Zinaida A., 56 ani, a trăit în Holercani; culeg. Benzin Ana C.

⁷¹ AFAȘM, Fond 19, inv. 3, dos. 5, fila 22, a. 1946; Molovata-Dubăsari, inf. Oprea Liuba I., 19 ani, culeg. Barcari Maria C.

⁷² AFAȘM, 1967, ms 988, f. 271^v; Lazo (Piatra)-Orhei, inf. Garabajiu Nadejda N., 28 de ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Mandea A., Polișciuc N., Ciobanu I.

⁷³ A. Furtună. Arhiva personală (mai departe: AFAP). Butuceni-Orhei; 2020, inf. Moraru Iacob H., n. 1928, culeg. Furtună A.

pân' ce mor,/ De cumnați și de cumnate,/ Nu mă satur pân' la moarte”.⁷⁴ La despărțire, „Când am pus un picior în scară,/ Maica me mi se omoară,/ Când l-am pus și pe celălalt,/ Maica mea o leșinat”.⁷⁵

Și surioara, petrecându-și frații în „neagra străinătate”, nu-și poate stăpâni, de rând cu dâșii, lacrimile: „Frunzișoară lozioară/ La Nistru, la mărgioară/ S-o strâns frații grămăjoară,/ Printre dâșii o surioară/ Și, vai, plâng de se omoară,/ Că-i trece peste ape,/ În neagra străinătate,/ Unde n-ai mamă și tată,/ Dar nici frate cu dreptate,/ Pușculița-i-măiculița,/ și teasacul – în loc de tată,/ Iar chistolul-frățiorul,/ Săghioara-i sorioara”.⁷⁶ (subl. n. – A. F.).

Nu doar la „Nistru, la mărgioară” e mare jale, ci și „La „vaczal”, la Călărași/ Stă mașina la popas/ Și-mi încarcă moscalași,/ De zapas (?) mi-i încarcă/ și mi-i mână în țări străine,/ Unde nu știu pe nime,/ N-am nici soră, da nici frate,/ Nici măicuță cu dreptate,/ și ne mână în loc departe,/ Nici cu cartea nu răzbate”.⁷⁷ Asemenea mașinii și cu aceleași intenții, „Vine trenul, rău vuieste/ Drept în gară se oprește,/ Nu se oprește să steie,/ Se oprește să mă iee,/ Să mă ducă în țări străine,/ Unde nu cunosc pe nime,/ Numai arma lângă mine/ și batista de la tine,/ și batista are-o floare,/ Să-mi șterg fața de sudoare,/ și ochii de lăcrămioare/ Inimioara rău mă doare,/ Nu mă doare de durere,/ Mă doare de amar și jele”.⁷⁸

Fiind dus în „țări străine”, cuprins de dor, flăcăul îi scrie mândrei sale: „Leagă, mândruliță, leagă/ Dorul într-o basmauă neagră/ Și-l dă pe apă să meargă,/ Dar de-i vede că merge lin,/ Să știi mândră c-am să vin,/ Dar de-i vede că dă la mal,/ Să știi, mândră, că-s pe-un an,/ Dar de s-a afunda de tot,/ Să știi mândră să sunt mort”.⁷⁹ În același timp, măcinat de dorul mamei, cel îndepărtat și înstrăinat de cuibul părintesc, este gata să-i scrie și celei care i-a dat viață: „Nucule, cu frunza rară,/ Face-te-ai neagră cerneală,/ Să te pui în călimară/ și să-i scriu mamei scrisoare,/ Să-i scriu rânduri mărunțele,/ Ca să mi-o citească cu jele,/ Să-i scriu rânduri mai mășcate,/ Să nu crezi, mamă, că te-am uitat,/ Că trei ani e slujbă grea,/ Nu crede că te-oi uita”.⁸⁰ De uitat nu se uită, însă, cel „luat la

⁷⁴ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 49^v, Molovata-Orhei, inf. Mișcoi Zinovia V., 49 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

⁷⁵ AFAȘM, ff 19, inv.3, d. 255, f. 43^v-44, a. 1973, Molovata-Dubăsari, inf. Alexeev Irina Gr., 58 ani, culeg. Hâncu A., Moraru P., Tonofa V.

⁷⁶ AFAȘM, 1960, ms 830, f. 15, Trebujeni-Orhei, inf. Popușoi Sava, 71 de ani; culeg. Botezatu Gr., Gherman I., Vlad C., Galan G.

⁷⁷ AFAȘM, F. 19, inv.3, d. 3, f. 38^v, a. 1946, Molovata-Dubăsari, inf. Alexeev Pantelei N., 44 ani; culeg. Serbina Maria D.

⁷⁸ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 56, Molovata-Orhei, inf. Diaconu Ana V., 19 ani; culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

⁷⁹ AFAȘM, 1967, ms 173, f. 35, Brânzești-Orhei, inf. Damian Ana Gh., 43 de ani; culeg. Hâncu A., Hropotinschi A., Banaga A., Potlog Z., Snighiri V.

⁸⁰ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 54^v-55, Molovata-Orhei, inf. Diaconu Ana V., 19 ani; culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

moscali” constată: „Mamă, cărările mele,/ Au crescut iarba pe ele,/ Au crescut și s-au uscat,/ și eu nu m-am liberat”.⁸¹ Căci, „De la plug eu vin acasă,/ Din armată nu mă lasă”.⁸²

În cadrul armatei țariste, aceștia (basarabenii – A. F.) au participat la toate războaiele și acțiunile militare duse de Rusia, începând cu Războiul ruso-turc din anii 1877-1878 și terminând cu Primul Război Mondial (inclusiv războiul ruso-japonez – A. F.). (...)

Războiul ruso-japonez a început la 26 ianuarie (8 februarie) 1904 și a avut la origine divergențele adânci apărute între Rusia și Japonia în privința dominației în Extremul Orient. Ambele state doreau să exploreze imensele bogății naturale ale Chinei. (...) Consolidarea pozițiilor rusești în regiune nu putea să nu îngrijoreze Japonia, care, la rândul său, avea intenția de a înainta în Manciuria, aflată sub dominația rusească. Războiul între cele două imperii era inevitabil. (...)

În conformitate cu desfășurarea acțiunilor militare, participarea basarabenilor la acest război se împarte în două perioade. Prima perioadă – de la începutul războiului până în noiembrie 1904 –, când pe front a sosit Corpul 8 Armată, cu Diviziile 14 și 15 infanterie. Această perioadă se caracterizează prin participarea mai mică a basarabenilor la acțiuni militare, majoritatea lor fiind din cadrul unităților dislocate în Orient sau transferați voluntar în aceste unități pe perioada războiului. A doua perioadă – noiembrie 1904 și până la sfârșitul războiului –, se caracterizează printr-o participare masivă a moldovenilor la război, datorită sosirii pe teatrul de operații a Diviziilor 14 și 15 infanterie.⁸³

Pe teatrul de operații a fost dislocată și Divizia 15 Est-Siberiană de pușcași. Din compania 5 de pușcași, subdiviziune a diviziei respective, a făcut parte și Constantin al lui Ion Furtună, locuitor al satului Lipnic, plasa Otaci, județul Soroca. A căzut, la 6 septembrie 1904, pe câmpul de luptă (la Port-Artur). Pe data de 24 iulie 1905, trista veste a ajuns, pe cale oficială, la tatăl lui Constantin Furtună.⁸⁴ Imensa durere sufletească a celui luat la război, despărțit fiind de cei dragi, o desprindem din următorul cântec: „Frunzișoară de săcară,/ Rămâi țară, țărișoară/ Rămâi tată și măicuță/ și tu draga mea puicuță,/ M-a duc tocma în Kaucaz,/ La nevoie și năcaz,/ M-a duc la Artur cetate,/ Unde n-auzi glas de frate,/ Nici scrisoarea nu răzbate,/ N-or ști nime cum oi plânge,/ Cum oi zăcé,/ Cum m-oi stinge”.⁸⁵ La fel, un locuitor din satul Mahala, raionul

Dubăsari își varsă durerea în cântecul ce urmează (se cântă în toate satele de pe malul Nistrului – nota lui N. Smochină): „Frudzășoară fir mătasî,/ Lepăd casî, lepăd masî./ Lepăd nevastî frumoasî,/ Cu doi copchilaș pi brațî./ Unu strigî: mamî, mamî!/ Altu strigî: tatî, tatî!/ Taci, dragu mamii, nu

⁸¹ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 216, f. 95, a. 1970, Holercani-Dubăsari, inv. Guzun Ana, 15 ani; culeg. Junghietu E., Dumitraș A.

⁸² AFAP, Butuceni-Orhei, 2020, inf. Moraru Iacob H., n. 1928, culeg. Furtună A.

⁸³ A. Leșcu. *Românii basarabeni...*, p. 251-252, 59, 61.

⁸⁴ Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 6, inventar 6, dosar 809, filele 244, 305-305^v, 346-346^v, 348.

⁸⁵ AFAȘM, 7 august 1960, ms 830, f. 37-38, Trebujeni-Orhei, inf. Lesnic Sofia Șt., n. 1918; culeg. Botezatu Gr., Gherman I., Vlad C., Galan G.

striga,/ Cî nîmi nu ti-a asculta,/ Cî tat' t-o nu-i acasî./ Îi în Manjuria, la loc diparti,/ Undî nici hîrtia nu răzbati”.⁸⁶

De rînd cu aceste cîntece, o valoare deosebită prezintă și mărturiile orale ale participanților la războiul ruso-japonez. Mărturiile respective au fost culese (în 1931) de către Petre Ștefănuță, de la locuitorii satului Cornova, amplasat în Codrii Orheiului. În Codrii Orheiului își au locul și localitățile incluse în zona Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi”.

Astfel, analizînd cauzele și consecințele războiului ruso-japonez, accentul căzînd pe mărturiile participanților basarabeni la război, P. Ștefănuță scrie: „Rusia din trecut și de astăzi a urmărit întotdeauna ieșirea spre largul mărilor și oceanelor, atît spre Extremul Orient în oceanul Pacific, cît și spre Marea Mediterană. În drumul lor spre Mediterană, Românii i-au stat în cale. Ei nu s-au oprit a păși asupra noastră, stăpînînd prin silnicie o parte din pămînturile Moldovei, mai bine de un veac.

În Extremul Orient s-au lovit de rezistența năprasnică a Japoniei. În 1904, Rușii au suferit la Port-Artur cea mai dezastruoasă și rușinoasă înfrîngere din istoria lor. Românii din Basarabia și-au vărsat inutil sîngele lor pentru idealurile Rușilor și în acest război.

Cînd a izbucnit războiul, mii de flăcăi moldoveni dintre acei care-și făceau stagiul militar în anul 1904, au fost porniți din toate colțurile Rusiei spre frontul din Extremul orient (vezi, mai sus, și cazul din Lipnic – A. F.). Cu toții au suportat drumul greu de 40 de zile cu trenul, de-a lungul Rusiei și Siberiei, ca să ajungă să lupte flămânzi și fără arme, în cîmp deschis, cu Japonezii. Câți dintre ei nu-și vor fi lăsat oasele pe cîmpurile Mancuoriei, departe de părinți, de frați și de locurile lor din Basarabia. Numai din satul Cornova, jud. Orhei, au plecat 18 soldați dintre care patru flăcăi voinici ca brazii au căzut morți, luptînd pentru idealurile imperialiste ale asupritorilor lor din Basarabia. Faptele lor de vitejie și suferințele grele n-au fost trecute nici într-o istorie a războiului ruso-japonez. Cine s-ar fi putut gîndi din conglomeratul sutelor de naționalități din Rusia și la Românii din Basarabia, luptători în acest război?

Iată de ce am crezut nimerit să fac cunoscute cîteva mărturii culese de la sîtenii din com. Cornova, jud. Orhei, care au luptat în războiul ruso-japonez. (...)

Gh. Galeriu, 49 ani, știe carte, știe rusește. – Cînd am fost la bătălie la Japonia, am mers pînă la lacul Baical (Siberia) o lună și jumătate. Din Lodz am pornit și ne-am suit în tren și nu ne-am coborât pînă acolo. La Baical ne-am suit în parahod (vapor) numai cu mașinile (vagoanele), dar parahodul (locomotiva) a rămas. Baicalul îi de 69 km de lat. Dacă am trecut dincolo de Baical, a pus parahodul la vagoanele noastre și am mers o săptămână pînă la Mugden (Mancuoria). De la Mugden am mers 10 zile pe jos pînă la front. Locurile de acolo îs drepte și baloturi (bălți). Eram pe

⁸⁶ N. Smochină, op. cit., p. 24.

pământul Chitaiului (China). La front am șezut un an întreg și a murit tare mult norod. (...). Noi acolo am luptat, da când ne-a luat Iaponțul (Japonezul) pe fugă, n-am mai putut ține frontul. (...) Când ne întorceam, picau oamenii morți pe drumuri de oboseală și flămânzi, ședeau împrăștiați pe drum ca oile și treceau peste ei artileria și cavaleria de nici nu se uita. (...)

D. Spânu, 70 ani, nu știe carte. – Când a fost bătălia cu Japonia am mers la știc (atac), dar am scăpat. N-avea să dovedească Japonia, da n-a fost credință, uneală și înțelegere. Generalii mai mari ascundeau patroanele (cartușele), nu ne dădeau de mâncare că ei vânduse voisca (armata) Rușilor la Iaponți (Japonezilor)”⁸⁷

Apogeul manifestării spiritului militar național l-a reprezentat participarea basarabenilor la Primul Război Mondial. Basarabeni au dat armatei ruse un număr mare de militari, începând cu soldați și terminând cu o întreagă pleiadă de comandanți și generali, care au jucat un rol important în desfășurarea acțiunilor militare din anii 1914-1917, dar și în evenimentele din timpul Războiului Civil. Pe durata întregului război, Rusia a aruncat în luptă 16 armate, 147 de divizii de infanterie, 27 de divizii de cavalerie regulată și 27 de divizii de cazaci. Nu era front, armată sau corp de armată, unde să nu fie reprezentanți basarabeni, atât cei trăitori în provincie, cât și cei veniți din alte regiuni ale Imperiului, aparținând tuturor genurilor de armă – infanterie, artilerie, cavalerie, marină și forțe aeriene. Un exemplu elocvent în acest domeniu este și numărul mare de moldoveni – cavaleri ai Ordinului militar „Sfântul Gheorghe”. Conform datelor incomplete de care dispunem, pe parcursul întregii existențe a Ordinului, cu el au fost decorați 74 de compatrioți de-ai noștri, dintre care 6 au primit clasa a III-a.⁸⁸

Participarea basarabenilor la Primul Război Mondial și-a găsit reflectare și în folclor. În unul din cântece, soldatul rănit în luptele din Austria se adresează mamei: „Sui, măicuți, sus la steli/ Și-i prăgi oasâli meli,/ Cum li duc pi năsîli,/ Dila **Austria** mărunțăli./ Și nili duc la bolniți./ La sestriți./ – Fa, sestriți, pușor, / Undi-i a neu ficior?/ – Du-ti, ia, la cei fereastră/ Și lâ-i prăgi cum îi fac priveasci” (Domnița, r. Râbnița, 1936).⁸⁹

O altă sursă prețioasă, de rând cu cântecele, o constituie scrisorile, amintirile etc. unor participanți (din Cornova) la Primul Război Mondial. Astfel, după cum scrie P. Ștefănuță, „din materialul documentar necesar rezolvării problemei: „Războiul și satul”, în cadrul principiilor monografice, scrisorile de război formează, poate, materialul cel mai puternic și mai valoros. În satul Cornova, jud. Orhei, am reușit să descopăr un număr de 90 de scrisori de război, scrise, aproape toate, de același soldat, Ștefan Micu, către părinții săi, neamuri, prieteni, iubită, timp de doi ani și jumătate, din luna mai 1915 și până în luna septembrie 1917. (...)

⁸⁷ P. Ștefănuță. *Românii din Basarabia în războiul ruso-japonez din 1904, în Cornova*. Autorul proiectului și coordonator dr. Vasile Șoimaru. Chișinău, 2000, p. 349-350.

⁸⁸ A. Leșcu. *Românii basarabeni...*, p. 253-254.

⁸⁹ N. Smochină, op. cit., p. 24.

Soldatul Ștefan Micu a făcut parte din cadrele armatei rusești și la început, înainte de a fi dus la front, a fost repartizat la Odesa, pentru instrucție. De aici sunt scrise primele două scrisori, și cea de a doua chiar din timpul plecării la front. În aceste două scrisori, pe soldatul Ștefan Micu, fiind încă proaspăt smuls de la vatră, îl chinuie dorul de sat, de casă, de părinți, neamuri, prieteni etc.

Scrisoarea a III-a, din anul 1916, e scrisă de pe frontul din Galiția, dar acum armata rusă era în vâltoarea anarhiei (...).⁹⁰

Mai jos, aducem în atenția cititorului câteva fragmente, care ni se par mai sugestive, din scrisorile lui Ștefan Micu (descoperite de Petre Ștefănuță).

Pismo (scrisoare) 1915-go Iulea, 22-dnia (ziua)

Poftim tată și mamă de primiți hârtiuța asta dela feciorul Dumneavoastră Ștefan. Mă-nchin de sănătate, la Dumneavoastră, tată și mamă. (...)

Și mi-ați spus că pe acolo plouă; dar pe la noi a fost numai o ploaie la 19 Iuli cu piatră ca oul cel părăsit. și mi-ai spus tată că ai să-mi aduci popușoi. Iaca n-am unde-i coace. Numai harbuji să mi-aduci, dacă veți binevoi. (...) și te rog, mamă, să o iei pe Anica și pe Catinca și să le hrănești cu harbuji, nuci; pe mine măcar cu atâta mă vor pomeni și ele! (...) și vă-ntreb. Catinică și Anică, că veți plânge mult la poiata mea și la harbuzăria mea până ce voi veni eu s-o păzesc, că mi-a spus tată-meu ca să viu s-o păzesc. Hei, când m-aș face eu măcar o leacă să păzesc harbuzăria mea! Of, Doamne! Ce lucru de poamă mi-am lăsat eu și ce locuri bune! și vă spun că-n ziua de Sfântul Ilie, Dumneavoastră, poate, ați mâncat mere, dar eu am mâncat borș cu fasole, numai două linguri. (...) și să-mi spuneți de toate celea, ce-i în sat, și aștept câte o hârtie ca pe ziua Paștelui. Cu atâta mă mai iau și eu; că de câte ori mi-aduc aminte, de atâtea ori plâng. De acasă tare mi-i jale, de părinți și de neamuri, și de Catinca, și de Anica, și de mahala noastră. Mai ales de când mi-a spus Catinca c-a rămas măhala pustie de când m-am dus eu, parcă mi s-a rupt inima în mine (subl. n. – A. F.). (...) Vai de capul meu ce zile am ajuns eu acum. Mă rog că mă ducă mai degrabă la poziție. Mamă, tare îți era greu de mine, când eram acasă. Da acum cum îți pare? Nu mă blăstămai să mă duc la moscali? Of, Doamne și iar Doamne! Pe semne n-am avut noroc pe lume! și cu sănătate, tată și mamă. (subl. n. – A. F.)

Pismo (scrisoare) na (la) 1915, Avgust, 19 dnia (ziua)

Și îți spun, mamă, dacă ai și rămas singură, apoi să îți gospodăria cum vei putea; să nu vinzi nimic, numai vitele să le mai împutinezi. și vă spun c-am primit priseagă la 15 Avgust și-am sărutat crucea, și sfânta Evanghelie, și znamea, iar am sărutat-o. Of, Doamne, tare mi-a mai fost jale când am sărutat znamea! (...) și vă mai spun iară, când mi-aduc aminte cum mi-era acasă, și acum cum

⁹⁰ P. Ștefănuță. *Scrisori de război, în Cornova...*, p. 332.

mi-i, numai sfârâie inima în mine. (...) Eu tare șed supărat întotdeauna, că-s prin streini și mă duc în foc! Apui mai am eu inimă în mine, și mai ales când am auzit că au luat și ratnici și l-o fi luat și pe tată-meu și-au rămas ogrăzile pustii și locurile fără de stăpân! (...) Hei, mamă, tare greu ai s-o duci acum, singură, fără de noi; că vezi dintr-o ogradă au ieșit patru moscali. Când ne ducea muzica la văgzal, tare mai plângeam! (...) Dar, mamă, iar te rog să nu vinzi nimic de al meu din straiu, că nu se știe cum va veni vremea, poate-și va face Dumnezeu milă și de mine pe lumea asta. (...) și mă rog, măicuță, și Anicuță, și bunică, și tătacă Mărioara și gheaghe Pavăl de mă iertați aceștia cu toții, că Dumnezeu știe, ne-am mai vedea, ori nu! (subl. n. – A. F.). și să-mi spuneți de tată-meu, când va trimite hârtie, unde-i el. Vă spun că tare ne-a mai cântat muzica de numai sfârâia inima în mine de jale. (...) Dar, mamă, să nu scârbești de mine, că dacă voiu avea zile, voiu veni acasă. și mulțumesc lui Dumnezeu că-s sănătos! Vă spun, poate, voiu mai sta undeva, și voiu mai trimite vreo hârtie. Dar partretul Anicăi l-am luat cu mine (subl. n. – A. F.).

Pișceno (scrisă) 1916. Febr. 3-go dnia (ziua a 3-a)

Să vă spun că tare ne mai muncesc în ocopuri. Toată noaptea n-avem odihnă, ședem în picioare în secret, în caraul, pe la bolniță. Dar ziua toată rănim prin ocopuri, ca să fie curat ca în casă, măcar glod să fie, că trebuie să fie curat. Așa pățim noi și mi-au degerat picioarele, că tare mă dor picioarele de la genunchi. Așa durere, de. Of, Doamne! Să-mi spuneți ce mai faceți, sunteți sănătoși? Slavă Domnului, că-s sănătos, numai atâta că picioarele mă dor și tare ne mai mănâncă păduchii! Of, Doamne! Că ședem în ocopuri câte 38 de zile, ședem și zi și noapte, încinși. și mâncare numai borș cu mazăre, curat apă vânăță. Of, Doamne! Tare îi greu, tare grele zile am ajuns eu acum! și o pâine la cinci ne dă, și mâncăm porția cea de pâine la o mâncare, sara, căci numai sara primim și iar sara, dar toată ziua răbdăm. (...) Of, mămicuță, când m-ai vede măta cum fug păduchii pe mine! Dar alții nu se prea caută și șed ca tărăța, păduchii! (...) și cu sănătate de acum, părinților, că-i mai bună decât toate.

20-go Apr. 1917 – goda

Nu trebuie să te fudulești, dacă știi vreo două buchii. Trebuie să scrii lui cel care nu poate, și la zapasniți trebuie să scrii că bucuria moscalului, numai cât așteaptă câte o hârtie ca (și) cum așteptați Dumneavoastră Paștele, așa și noi grajdaninii așteptăm, din zi în zi, hârtie. Cu atâta uităm cum ne necăjim noi, cu cât mai spuneți Dumneavoastră câte o minciună prin hârtie. Hei, cine scrie hârtie la vreun moscal și-i spune multe de toate, mai ales cum scrie Dimitrie Chiriac în hârtie toate celea, apoi multă pomană au cărturarii.

Și de Slobodă, vă spun că mătincă ne vom mai lupta vreo leacă până ce vom apuca-o cu tot adinsul. Vă spun, părinților, să nu mă uitați și pe mine, să vă rugați lui Dumnezeu și pentru mine să

scap și eu din locul acesta cu zile. Cât m-am strădănit, măcar dac-aș ajunge să văd casa și să văd ce fel de Slobodă va fi! (subl. n. – A. F.).

Pismo na 1915-go, Decabria, 4 dnia

Șă vă rog să-mi trimiteti o bâcățicî di posâlcî dac-îț vre; niști turti de celi cari ni-ați trimăs la Ades șă v-o leacî di brânzî di vacî. Șă va ajungi capul. Mulț primăsc posâlcî. Șă tot ci-i de acasă, nu-i din cumpărat. Știi, ș-o bâcățâcî o știi că-i di la părinții tăi. Da cușmă am șă mânuș ni-o dat. Cușma îi cu urechi, mânușâli cu trii degiti (subl. n. – A. F.).⁹¹

Viața în războiu

Dumitru Chiriac, 45 ani, știe carte. – În regimentul Minski și în toată divizia a 14-a erau numai moldoveni, mai mult de jumătate moldoveni. și unde erau moldovenii mai mulți, nu făceau rușii trei bani înaintea noastră. Pe moldoveni mai tare îi grada decât pe ruși (subl. n. – A. F.).

Emilian Popescu, 38 ani. – Când am mers la știc (atac cu baioneta) mai erau moldoveni în treti granaderski polc (regimentul 3 de granadieri). Noi eram un zvod (grupă) tot de moldoveni. Da nu ne lăsa să vorbim moldovenește. Noi stăteam prin ocopuri (tranșee) și vorbeam de acasă și tot ne aduceam aminte de cei de acasă, de fete, de flăcăi, că eram holtei. Zvodnii (caporalul) ne chema și ne spunea să nu vorbim moldovenește, dar numai rusește. El ne spunea: „De ce rusește nu vorbiți?” și ne bătea. Dar noi îi răspundeam că nu știm limba rusească, că limba moldovenească (română – A. F.) ni-i limba noastră (subl. n. – A. F.).

D. Chiriac, 45 ani. (...) Când să mergem la bătălie, ne întorlocam noi moldovenii dela mine din zvod, (grupă) și din alte zvoduri, ca să luptăm împreună. Mulți moldoveni fugeau din polcul lor, dacă nu erau moldoveni, și veneau unde-s moldoveni. Rușii erau cam proști la luptă, se cam fereau, dar ai noștri, moldovenii chiar puneau spatele cum trebuie (subl. n. – A. F.)

Ștefan Micu, 45 ani, știe carte. (...) Acolo puneau în groapă câte trei rânduri de oameni și puneau o cruce. Acolo n-aveau când să facă groapă la tot moscalul (soldatul).

Pe frontul din Moldova

Nicandru Vascan, 49 ani, știe carte. – În Moldova am fost pe la Mărășăști, pe la Focșani, Crucea de Sus, Iași, Vaslui, Galați. Am trăit trei luni de zile într-un sat la Stăniliești. Ședeam la gazdă la un gospodar și trăiam cu dânsul tare bine. (...) El tot mai bine sta la vorbă cu mine că ne înțelegeam și de asta mă iubea. Dar pe ruși îi făcea hoți și-i înjura. „Rușii erau răi, se îmbătau și făceau gălăgie” (subl. n. – A. F.).

⁹¹ Ibidem, p. 332-337.

Din viața prizonierilor

Ion Popescu, 40 ani, nu știe carte. – Acolo în lagăr (Germania) nu era nici un basarabean. O jumătate de an n-am auzit vorbă moldovenească. (...) Nemții trăiau bine, dar noi plenicii (prizonierii) rău o mai ducem în lagăr. Ne da câte o jumătate de funt (200 gr.) de pâine pe sutcă (o zi și o noapte) și niște supă, la 12 ceasuri: Dacă mi-ar fi dat mâncarea pe care o dau eu la porci, tot ar fi fost mai bine (subl. n. – A. F.).

Vasile Popa, 36 ani, știe carte. – În Polonia am stat în lagărul Chibișov, iar în Austria în Purstar și Treistat și după aceea ni-au dus în Moravia la o fabrică de zahăr și acolo am trăit bine.

Emilian Popescu, 38 ani. – Eu îs invalid, am chicat din front, cum mergeam la știc (atac), și-am stătut trei zile la pământ rănit, m-au umplut viermii. Era cald, ca pe vremea aiasta (August). A venit Ghermanul și ne-a strâns pe toți și ne-a dus la Budapesta și Tirisolstop. De acolo ne-au îndreptat în Rusia, la Petrograd.

Satul în timpul războiului

Ștefan Corcodel, 48 ani. – Pe timpul bătăliei rămăsese în sat numai cei mai bătrâni și cei ologi și bolnavi și chiar dintre aceștia au luat în acopuri (tranșee) și la podvodă. La acopuri au luat și femei, și fete mari și le-au dus la Orhei, și au stat trei săptămâni. Femeile plâneau și nu vroiau să se ducă, da venea ureadnicul (șeful de post) și starostele (primarul) și le lua și dacă se cam puneau de pricină, le închidea la primărie. Mulți au murit din acopuri că se duceau goli. Se îmbolnăveau și dacă veneau acasă mulți au și murit.

Ilinca Cheptănar, 64 ani. – Cât a fost la bătălie (fiul ei, Ștefan Micu) mai plăteam la biserică câte o rugăciune, să-l păzească Dumnezeu, că avem numai unul. El a fost cu dreptate, de aceasta a scăpat. Dacă crezi înaintea lui Dumnezeu, te păzește, dacă umbli cu vicleșug degrabă dai peste nevoie (subl. n. – A. F.).

Din urmările războiului

Andrei Sclifos, 42 ani. – Când m-am întors de la bătălie, am găsit toate risipite: trăsura pierdută, plugul, borona, șărăbanul, caii și hamurile. Toate s-au pierdut dacă n-a fost stăpânul lor acasă. Am avut trei cai și pe toți i-am pierdut.

Gardurile de la ogradă s-au ars, pâinea de pe deal s-a prăpădit, dacă n-a avut cine s-o strângă. Nevasta ce era să facă, dacă am lăsat-o cu copiii mărunței.⁹²

Așadar, în cântece, scrisorile de război, amintiri etc. sunt oglindite pe viu stările sufletești și suferințele celor ruși de la vatra strămoșească și aruncați în vârtoarea și focul războiului ruso-

⁹² P. Ștefănuță. *Amintiri din războiul mondial (adunate de la soldații moldoveni din comuna Cornova, jud. Orhei)*, în *Cornova*, p. 341-342, 344, 345-346, 347-348.

japonez și Primului Război Mondial. La fel, au avut mult de pățimit și basarabienii care au participat la cel de-al Doilea Război Mondial, fapt care și-a găsit reflectare în numeroase cântece populare (detalii: vezi mai jos).

Astfel, folosindu-se de împrejurările prielnice din vara anului 1941, Ion Antonescu a intrat în războiul sfânt împotriva Sovietelor pentru a elibera teritoriile naționale ale României (Basarabia, nordul Bucovinei, Ținutul Herța, unele insule de la gurile Dunării răpite de către URSS în iunie 1940 – A. F.). În a doua jumătate a lunii iulie 1941, teritoriile Bucovinei și Basarabiei au fost eliberate, iar frontiera pe Nistru restabilită. Altfel spus, România și-a reîntronat suveranitatea asupra teritoriilor ei naționale. (...)

După eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, Armata română a continuat ofensiva împotriva trupelor sovietice, trecând frontiera de stat – Nistru. (...) În august 1941, trupele germane și române trec Nistrul, străpung linia de întărire „Stalin”. Armatele 3 română și 11 germană au înaintat rapid și au ajuns la Bug; Armata 4 română s-a îndreptat spre Odesa. Bătălia pentru Odesa a durat de la 14 august până la 16 octombrie 1941. Forțele militare române au avut pierderi mari: 17729 morți, 63345 răniți și 11471 dispăruți. După cucerirea Odesei, Armata 4 s-a retras la vest de Nistru, iar Armata 3 a rămas în teritoriul dintre Nistru și Bug, așa cum prevedeau înțelegerile româno-germane, la care s-a ajuns în august 1941. (...)

De la începutul anului 1942, trupe speciale române încadrate în Armata 11 germană, au continuat operațiile militare privind cucerirea Crimeii; la 4 iulie 1942, Sevastopolul, principalul oraș-port al peninsulei, a fost pus sub controlul germano-român.

În același an, Armatele 3 și 4, încadrate în grupul de Armata „B” (comandant feldmareșalul Maximilian von Weichs), au înaintat spre Stalingrad. Către toamna anului 1942, Armata 3 română s-a situat la Cotul Donului, iar Armata 4 română a ocupat zona cea mai avansată în dispozitivul de la Stalingrad la sud-vest de oraș, în așa-numita Stepa Calmucă.

În toamna anului 1942, la est de Nistru se aflau 463395 de militari români, din care pe front – 380103, restul – în Transnistria și Ucraina.⁹³

În zilele de 19-22 noiembrie 1942, la Don au căzut 150 de mii de ostași români.⁹⁴ Iată cum descrie noțiunea de „Bătălia de la Cotul Donului” Enciclopedia bătăliilor din istoria românilor (Editura Meronia, 2011), o lucrare (citată de V. Șoimaru – A. F.) deosebit de utilă, coordonată de George Marcu și prefăcută de ilustrul istoric Florin Constantiniu: „Acțiuni militare de amploare, în cadrul bătăliei de la Stalingrad, desfășurate de trupele române, alături de cele germane, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Obiectivul ofensivei germane lansată în Rusia Meridională a

⁹³ A. Petrencu. *Basarabia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial (1939-1945)*. Chișinău, 2006, p. 131, 121, 122.

⁹⁴ *Cotul Donului 1942: eroism, jertfă, trădare*. Autorul proiectului, coordonator și imagini: dr. Vasile Șoimaru. Chișinău, 2012, p. 7.

urmărit atingerea fluviului Volga pentru oprirea aprovizionării trupelor sovietice și ocuparea regiunii petroliere din Caucaz. În această acțiune, forțelor române le revine sarcina de a prelua un sector de front în lungime de 110 km pe brațul de nord al Donului, la vest de Stalingrad. Armata 3 română, comandată de generalul Petre Dumitrescu, se confruntă cu existența a trei capete de pod inamice, puternic întărite de trupele sovietice, numeric superioare și foarte bine dotate cu piese de artilerie și blindate. La 19 nov. 1942 trupele sovietice atacă în forță. Superioritatea acestora, dublată de lipsa sprijinului german, duce la spargerea frontului român, culminând cu încercuirea a trei divizii. Succesul înregistrat în prima zi de lupte este consolidat prin spargerea frontului român în mai multe locuri. În fața pericolului de distrugere a forțelor, comandamentul român face demersuri pe lângă cel german pentru începerea rapidă a retragerii, solicitare respinsă de Hitler, preocupat de menținerea pozițiilor române în susținerea propriului efort de la Stalingrad. În ciuda ordinelor primite, comandanții trupelor române, încercuite deja decid retragerea pe direcția sud-vest. Demersul nu reușește decât parțial, o mică parte a trupelor străpungând încercuirea. Restul forțelor capitulează, rând pe rând, până la 24 nov. 1942”.⁹⁵

Foarte mulți oameni, după cum scrie V. Pohlă, în cadrul lansărilor sau la citirea recenziilor, la ascultarea reportajelor despre prezentările de care a beneficiat cartea „Cotul Donului 1942...”, și-au amintit, care cu lacrimi de durere, care cu lacrimi de bucurie, de tați, unchi sau frați, verișori etc. mai în vârstă ce au luptat la Cotul Donului, la Stalingrad și în stepa Calmucă, unii fără a se mai întoarce de acolo... Atunci mi-am amintit și eu, scrie în continuare V. Pohlă, surprins, cât de uzuale erau prin satele noastre, din nordul Basarabiei, cel puțin, fraze conținând îmbinarea „Cotul Donului”: „... [cutare] a fost la Cotul Donului...”, „... a luptat la Cotul Donului...”, „... a înghețat la Cotul Donului...”, „... nu a mai venit de la Cotul Donului...”, „... i-au rămas oasele, în pământ străin, fără cruce, la Cotul Donului...” etc.

De urgia bolșevică, s-au refugiat în dreapta Prutului, în iunie-iulie 1940, peste 100.000 de basarabeni și circa 50.000 de nord-bucoveneni. Mulți, foarte mulți dintre aceștia au fost mobilizați în Armata Română, ajungând și în Crimeea, și la Stalingrad, și la Cotul Donului. Au plecat atunci pe Frontul de Est și ca voluntari, inclusiv unii dintre basarabeni ce nu trecuseră Prutul, în Vechiul Regat, în acea blestemată „Săptămână Roșie” (după Paul Goma). (...)

Toți basarabeni și nord-bucoveneni ce au luptat împotriva ciumei cominterniste, fiind veterani ai Armatei Române, au avut de suferit toată viața lor „sub ruși”... Au fost mereu umiliți și obidiți numai pentru că se aflaseră în partea cealaltă a frontului, dincolo de linia unde au ieșit

⁹⁵ Ibidem, p. 9.

învingători cei care aveau să ocupe total a șasea parte din globul pământesc, iar parțial – și mai mult.⁹⁶

Dar să revenim la evenimentele din 1943. Astfel, conform lui A. Petrencu, după înfrângerea armatelor germane și a aliatelor lor în bătălia de la Stalingrad, Armatele 3 și 4 române s-au retras în țară și către 17 aprilie 1943 erau demobilizate. Diviziile române 6 și 9 de cavalerie, diviziile 1, 2 și 3 de munte, diviziile 10 și 19 de infanterie, încadrate în grupul de armate germane „A”, s-au retras spre Marea Azov și Crimeea, și după lupte de apărare (octombrie 1943 – aprilie 1944), s-au evacuat pe căile maritimă și aeriană.

Pierderile omenești ale românilor pe Frontul de Est au fost de 624740 de morți, răniți, dispăruți. (...)

Din august 1944 (în urma loviturii de stat din 23 august 1944 – A. F.), Armata română a luptat alături de forțele militare ale statelor-membre ale Coaliției antihitleriste, în special ale URSS, împotriva aliaților de odinioară – Germania și sateliții ei. Campania din Vest a avut două subetape: a) august-octombrie 1944, când trupele române în coordonare cu cele sovietice au eliberat nordul Transilvaniei, alungând forțele germane și ungare; b) octombrie 1944 – mai 1945, când trupele române, aflate în continuare sub comandamentul Armatei Roșii, au depășit granița de vest a țării, acționând – în urmărirea forțelor Wermachtului în principal – pe teritoriile Ungariei, Cehoslovaciei și nordul Austriei. (...)

Românii basarabeni încadrați în unitățile Armatei Roșii, au luptat eroic pe teritoriul Ungariei, fiind, de regulă, pe prima linie (vezi spargerea liniei de apărare a trupelor fasciste lângă Budapesta – A. F.). (...)

Românii basarabeni au luptat pentru eliberarea Iugoslaviei, la forțarea Vistulei. (...) Tot basarabeni au fost printre primii care au trecut pe malul apusean al Oderului. Numărul basarabenilor căzuți în luptele din Vest nu este știut.

În august 1944, la Chișinău, revin organele Puterii sovietice de ocupație: în RSS Moldovenească s-a reinstaurat regimul totalitar comunist.⁹⁷

Cititorii mai în vârstă o fi ținând minte, scrie Ion Druță, scena din „Frunze de dor” când la marginea satului se adunau femeile, copiii, bătrânii și stăteau cu sufletul la gură în așteptarea veștilor trimise de pe front. Am scris-o, cum s-ar zice, pe viu, căci nu trecuse multă vreme de la terminarea războiului, când se scriau și se trimiteau vești din satul de baștină până acolo unde explodau obuze și curgea sângele pârău. După trimiterea veștilor de acasă, oamenii se adunau grămăjoară și așteptau cu înfrigurare ce le va aduce poștașul de la cei scumpi și dragi. Apoi că nu

⁹⁶ V. Pohilă. *Până se va risipi năluca rătăcitoare din capetele unor sus-puși...* (În loc de prefață), în *Cotul Donului 1942: eroism, jertfă, trădare*. Ediția a doua, revăzută și completată. Autorul proiectului, coordonator și imagine: dr. Vasile Șoimaru. Chișinău, 2013, p. 9, 10, 11.

⁹⁷ A. Petrencu, op. cit., p. 124, 125, 129, 135, 140.

era vorba doar de un singur sat, de un caz unic ce avusese loc doar în Valea Răzeșilor. În fiecare sat era un punct anume, fie lângă școală, lângă biserică sau lângă sovietul sătesc, unde se adunau sătenii în așteptarea poștașului...

Omului de azi îi vine greu să-și închipuie ce însemna pe atunci primirea unei scrisorele în trei colțuri, numite laconic de popor „hulubaș”. Pe timpul războiului nu se găseau nici plicuri, nici hârtie, scrisorile se așterneau pe ce se găsea, apoi foițele celea erau adunate în trei colțuri, cum făceau cândva copiii hulubași din foile de caiet, de le aruncau prin geamul școlii să vadă până unde vor ajunge hulubașii lor. Acum hulubașii ni se trimiteau nu de copii, ci de oameni în toată firea, și nu prin geamul școlii, ci de departe, din Ungaria, din Slovacia, din Moravia, și sătenii se adunau, stăteau prin frig și ploaie, așteptându-și hulubașul cum se așteaptă o minune, un dar ceresc. (...)

Principalul era să se termine odată războiul, să se întoarcă cei scumpi și dragi la vetrele lor, iar hulubașii, odată ce și-au îndeplinit misiunea, la ce ar mai fi ei buni? În gospodăria țărănească, totul trebuie să fie bun la ceva, să-și aibă rostul său. Scrisorile se scriu pentru a fi citite. Odată ajunse la destinație și citite, își pierd rostul. Țăranii nu sunt sentimentali, scrisorile, în concepția lor, nu depășesc prețul hârtiei pe care au fost scrise. De altfel, o vreme, scrisorile așa și se numeau – hârtie. Am trimis hârtie la băiet, am primit hârtie, așteptăm hârtie.⁹⁸

Chiar dacă aceste hârtii nu s-au păstrat, în schimb, au ajuns până la noi cântecele de război⁹⁹, izvorâte dintr-o mare durere și, ca urmare, pline de un tragism cutremurător. În ele găsim oglindită, în toată plinătatea, soarta nemiloasă a celor schilodiți în timpul războiului, a celor care își dorm somnul de veci în pământ străin, a celor rămași singuratici la baștină. Căci, basarabeni au luptat și și-au vărsat sângele pe diverse fronturi și în diverse locuri și țări: Țiganca, Iepureni, Odesa, Sevastopol, Stalingrad, Cotul Donului, Crimeea, Ucraina, România, Ungaria, Cehoslovacia, nordul Austriei, Germania, Iugoslavia etc.

Astfel, unele cântece încep cu rândurile: „La douăzeci și două iunie/ S-o-nceput război în lume”. Vinovați de declanșarea războiului sunt considerați, conform textelor populare, Hitler, Mareșalul (Antonescu?), Voievodul Mihai, precum și, la modul general, nemții. Să exemplificăm.

Hitler, zicându-i-se „tu”, este blestemat: „Să n-ai, Hitlere, tu parte/ De avioane și de tancuri./ Tancurile să-ți ruginească,/ și avioanele să putrezească,/ Că tu ne-ai stârnit război,/ și ne-ai concentrat pe noi,/ și ne-ai concentrat la moarte,/ De Moldova, tu, n-ai parte”.¹⁰⁰ Mareșalului, de către personajul liric, i se impută: „Mareșale, mareșale/ Ai făcut potop și jale,/ C-ai pus lumea în

⁹⁸ I. Druță. *Despărțirea apelor. Almanah epistolar*. Chișinău: Cartier, 2020, p. 5, 6.

⁹⁹ A se vedea: E. Junghietu. *Folclor moldovenesc din perioada marelui război pentru apărarea Patriei*. Chișinău, 1972; E. Junghietu. *Studiu asupra folclorului moldovenesc din perioada războiului 1941-1945*. Chișinău, 1975; E. Junghietu. *Imagini simbolice în cântecul popular moldovenesc din anii Marelui război pentru apărarea Patriei*, în E. Junghietu. *Deslușiri. Articole despre folclor*. Chișinău, 1989, p. 106-119.

¹⁰⁰ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 61, Molovata-Orhei, inf. Grigoraș Andrei V., culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Mandea A., Polișciuc N., Ciobanu I.

mișcare,/ Ai concentrat orașe, sate/ și fete nemăritate,/ Neveste cu copii mici,/ Ca de jalea lor să plângi./ Mareșale împărate,/ Fă pace, nu ne mai bate,/ Că tare ne-am săturat,/ De războiul ist turbat”.¹⁰¹ și Voievodului Mihai i se spune: „Voievodule Mihai,/ Multe războaie mai ai,/ și ce faci de nu te-mpaci,/ De rămân copii săraci,/ și neveste-n vădănie,/ Morți oameni în bătălie”.¹⁰²

„Morți oameni în bătălie” au fost și în vara anului 1944, când trupele germane băteau în retragere. și acest moment istoric și-a găsit reflectare în cântecele de război, din care aflăm: „Frunză verde de-o cicoare,/ Am trecut Nistru, frățioare/ Nemții stăte în cazamate,/ și ne bate cu granate,/ Nemții stăte prin tufiș,/ și dăde glonț pe furiș”;¹⁰³ „Ș-am zis verde a bobului,/ Bate neamțu a dracului,/ Bate neamțu cel nebun,/ Cu cartușele zdum-zdum,/ Pân’ te lasă mort în drum”.¹⁰⁴ Ca urmare, cei suferinzi zic: „Fie a dracului de neamț,/ Pe toți i-a pus în laț, /Tinerei fără’ de mustață,/ Nu stau cu fetele-n brață,/ Nu ți-ar fi, neamțule, greu,/ Când vezi sângele pârău,/ Curgând din fratele meu,/ Nu ți-ar fi, neamțule, jele/ Când vezi sânge pe curele,/ Curgând din șălile mele”.¹⁰⁵

Deci, cei luați la război erau „Tinerei fără’ de mustață,/ Ei n-au strâns fete în brațe,/ Tinerei fără’ de noroc,/ I-a băgat de mici în foc”.¹⁰⁶ și că „Arma și oțălile,/ Mi-au mâncat puterile,/ Arma și patroanele,/ Mi-au mâncat ciolanele”.¹⁰⁷ Drept consecință, cei pătimiți exclamă: „Scobori, Doamne, pe pământ/ Să vezi ce jale au făcut,/ C-au rămas case pustii,/ și neveste în vădănie,/ Copilași-n sărăcie”.¹⁰⁸ Jalea era mare și atunci când flăcăii erau chemați la „voicomat” (comisariatul militar): „Pe flăcăi noi din sat,/ I-o chemat la „voicomat”,/ I-o chemat, i-o dezbrăcat/ Părul din cap jos le-au dat,/ Părul meu cel gălbior,/ La căpitan sub picior, /Strânge-l, mamă, fir cu fir,/ Să-ți paie că-i trandafir,/ Să mi-l scoți la zile mari,/ Să-mi plângă și fete mari,/ Să mi-l scoți la zile mici,/ Să plângă ostași voinici,/ Să mi-l scoți duminica,/ Să-mi plângă ibovnica”.¹⁰⁹ După ce părul a ajuns „la căpitan sub picior”, „Ofițerii supărați,/ Dau cartușe la soldați,/ Plâng soldații sărmănei,/ Încărcându-și armele,/ Blăstămându-și mamele,/ Care i-au făcut pe ei,/ Așa nalți și subțirei,/ De trec toți glonții prin ei,/ Ci, mai bine mai mititei,/ Ca să treacă peste ei”.¹¹⁰ În pofida faptului că își blestemă mama,

¹⁰¹ AFAȘM, 1967, ms 974, f. 29, Trebujeni-Orhei, inf. Moraru Teodora S., culeg. Băieșu N.

¹⁰² AFAȘM, 1967, ms 981, f. 63-63^v, Molovata-Orhei, inf. Bulat Vera V., culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹⁰³ AFAȘM, 1967, ms 173, f. 23-23^v, Brănești-Orhei, inf. Gașper Eudochia M., 37 ani, culeg. Hâncu A., Hropotinschi A., Banaga A., Potlog Z., Snighiri V.

¹⁰⁴ AFAȘM, 1967, ms 974, f. 18-19, Trebujeni-Orhei, inf. Bădărău Manea, 42 ani, culeg. Mărgineanu E., Junghietu E.

¹⁰⁵ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 10^v-11, Molovata-Orhei, inf. Stângaci Ilie D., 40 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹⁰⁶ AFAȘM, 1956, ms 480, f. 80, Trebujeni-Orhei, inf. Sârbu Ana Gh., 25 ani, culeg. Benzin Ana C.

¹⁰⁷ AFAȘM, 1956, ms 485, f. 69-70, Trebujeni-Orhei, inf. Nour A., 52 ani, culeg. Benzin Ana C.

¹⁰⁸ AFAȘM, 1967, ms 988, f. 273-273^v, Lazo (Piatra)-Orhei, inf. Garabagiu Nadejda N., 28 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹⁰⁹ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 216, f. 112, a. 1970, Holercani-Dubăsari, inf. Șeptelici Vasile A., 13 ani, culeg. Junghietu E.

¹¹⁰ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 216, f. 125, a. 1970, Holercani-Dubăsari, inf. Sandu Nicodim A., n. 1929, culeg. Junghietu E., Dumitraș A.

totuși, ea este rugată: „ – Spală, mamă, rufele/ Că m-așteaptă trupele,/ – Dragul mamei, sunt spălate,/ Numai că nu sunt călcate,/ – Lasă, mamă, s-or usca,/ Unde-o-i sta, ș-oi cantona”.¹¹¹

În continuare, flăcăul luat și aruncat în vârtoarea războiului se adresează iarăși mamei: „De ți-a fi, măicuță, dor/ Samănă o vatră cu flori,/ Samănă o vatră cu flori,/ Cu gheorghine și bujori,/ și de-or înflori frumos,/ Să știi că sunt sănătos,/ De-or înflori vestejit,/ Să știi, mamă, că-s rănit,/ Dar de s-or usca de tot,/ Să știi, mamă, că sunt mort./ Ie-ți mâncare de trei zile,/ Vină, mamă, după mine,/ Ți-a părea calea departe,/ Dă-te jos și scrie-o carte,/ S-o scrii cu cerneală neagră,/Ca s-ajungă mai degrabă,/ De-i vedea morminte multe,/ Aceea-s vânători de munte,/ De-i vedea mai mărunțele,/ Aceea-s de la artilerie,/ De-i vedea mereu, mereu/ Să știi, mamă, că-s și eu”.¹¹²

Luându-și „mâncare de trei zile”, mamele celor ruși din cuibul părintesc aveau de făcut multe drumuri. Căci, după cum arătăm mai sus, basarabeni au luptat pe diverse fronturi și în diverse locuri și țări. Dar să le luăm pe rând. Astfel, conform unui cântec, „În pădure la **Țiganca**,/ Stau răniții ca și piatra,/ Și-i încarcă în camioane,/ Și-i duc prin spitale,/ Din mașina de pe urmă,/ Strigă un frate făr' de-o mână,/ Făr' de-o mână, făr' de-un picior,/ Strigă, frați, în ajutor”.¹¹³ La fel, „În vale la Iepureni,/ Plâng frații basarabeni,/ Acolo-n vale, într-o vâlcea/ Bate artileria grea,/ Bate la metru patrat,/ N-a rămas nici-un soldat”.¹¹⁴

Mare era jalea și după cei căzuți în luptele de pe teritoriul Ucrainei: „Ocraină, Ocraină/Numai morminte străine,/ De români și de germani,/ și de frați basarabeni;”¹¹⁵ „Pe pământul Ucrainei,/ Numai morminte străine,/ și mormintele-s cu flori,/ Ai mamelor feciori,/ Ce-au căzut în bătălie,/ Și-i așteaptă ca să vie”.¹¹⁶ Dar cele mai grele lupte s-au dat la Odesa și Stalingrad. De aceea, „De la Odesa, la vale,/ Numai carne și ciolane,/ Numai cruci și morminte”;¹¹⁷ „Vine trenul „Principesa”/ Cu răniți de la Odesa,/ Vine ș-un accelerat,/ Cu răniți din Stalingrad,/ Strigă unul din vagon,/ Săriți, fraților, că mor,/ Căci n-am o mână ș-un picior,/ C-am lăsat-o nemților”,¹¹⁸ „De la Odesa, la vale,/ Vine-un tren cu cinci vagoane,/ Toate-s pline cu răniți;/ De la Stalingrad

¹¹¹ AFAP, Butuceni-Orhei, 2020, inf. Moraru Iacob H., nr. 1928, culeg. Aurtună A.

¹¹² AFAȘM, 1967, ms 173, f. 23-23^v, Brănești-Orhei, inf. Gașper Eudochia N., 37 ani, culeg. Hâncu A., Hropotinschi A., Banaga A., Potlog Z., Snighiri V.

¹¹³ AFAȘM, 1956, ms 480, f. 81-82, Trebujeni-Orhei, inf. Sârbu Ana Gh., 25 ani, culeg. Benzin Ana C.

¹¹⁴ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 10^v-11, Molovata-Orhei, inf. Stângaci Ilie D., 40 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Mandea A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹¹⁵ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 63-63^v, Molovata-Orhei, inf. Bulat Vera V., 37 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Mandea A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹¹⁶ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 61, Molovata-Orhei, inf. Grigoraș Andrei V., culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Mandea A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹¹⁷ AFAȘM, 1967, ms 173, f. 60^v-61, Brănești-Orhei, inf. Gașper Valentina Gh., 16 ani, culeg. Hâncu A., Hropotinschi A., Banaga A., Potlog Z., Snighiri V.

¹¹⁸ AFAȘM, 1967, ms 974, f. 29, Trebujeni-Orhei, inf. Moraru Teodora S., 42 ani, culeg. Băieșu N.

veniți,/ ... / Că ne duce prin spitale,/ Să murim fără lumânare,/ Fără lumină de ceară,/ Fără un om dintr-a mea țară,/ Fără scândură de brad,/ Fără un om dintr-al meu sat”¹¹⁹ (subl. n. – A. F.).

Crâncene lupte s-au dat și la Cotul Donului, unde au căzut mulți români: „Vine vara, unde s-apuc,/ Să-mi iau drumul să mă duc,/ Pân’ la Cotul Donului,/ Ș-acolo când am ajuns,/ Îndată m-am pus pe plâns,/ Am văzut crucea răsturnată/ și țărna puțin lăsată,/ și din groapă am auzit,/ Cum vorbea al meu iubit: / – Fa, puicuță, bălăioară/ Nu pot ca să ies afară,/ M-o-ngropat dușmanii bine,/ și nu pot să ies la tine”.¹²⁰ Din alt cântec aflăm: „Foaie verde de alior,/ Mamă, dragă, mamă/ Să vă spun eu fraților,/ C-am stat șase luni la Don,/ În fața dușmanilor/ și veneau nemții puhoi/ Să ne-nconjure pe noi,/ Dar noi stam în cazemate,/ Cu ranița pusă-n spate,/ Carabina între picioare,/ Cu cinci sute încărcătoare”.¹²¹ Vagoanele cu răniți veneau „de la Odesa, la vale” și din Sevastopol.¹²²

Mare foc și jale era și în Germania, unde „Avionul lui Stalin,/ Bombardează la Berlin,/ La Berlin, pe strada mare,/ Curge sângele pâraie,/ Din răniți făr’de picioare./ Bombardați de avioane”;¹²³ „Ș-am zis verde trei grăunți,/ Vine trenul dinspre munți,/ Vine trenul încet și lin,/ Cu răniții din Berlin”.¹²⁴ și „de la Budapești la vale/ Merge un tren cu cinci vagoane,/ Dintr-un vagon unu strigă,/ Săriți frați că am să mor”.¹²⁵ Deci, unii schilodiți, alții loviți de glonte nemilos și căutați de soția îndurerată: „Foaie verde, foaie lată/ Vin bărbații din armată,/ Am ieșit ș-am întrebat:/ – Pe-al meu unde l-ați lăsat?/ – Lângă Vengria într-un sat,/ Acolo l-am îngropat,/ În șinelu îmbrăcat/ Și-n cămeșă neschimbat”.¹²⁶

Luptele s-au desfășurat, conform textelor populare, și pe teritoriul României: „Avioanele rusești,/ Bombardează la Ploiești”¹²⁷; „Of, în vale la Sinaia,/ Vâjâie glonții ca ploaia,/ Flăcăi nanți și subțirei,/ Vâjâie glonții prin ei”;¹²⁸ „Feciorașul mijlociu,/ zace-n spital la Sibiu!;¹²⁹ „Vine trenul din

¹¹⁹ AFAȘM, 1967, ms 173, f. 60^v-61, Brănești-Orhei, inf. Gașper Valentina Gh., 16 ani, culeg. Hâncu A., Hropotinschi A., Banaga A., Potlog Z., Snighiri V.

¹²⁰ AFAȘM, 1967, ms 988, f. 278-278^v; Lazo (Piatra)-Orhei, inf. Garabagiu Nadejda Gh., culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹²¹ AFAȘM, 1967, ms 988, f. 297-297^v; Lazo (Piatra)-Orhei, inf. Maxim Varvara I., 73 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹²² AFAȘM, 1967, ms 981, f. 61^v, Molovata-Orhei, inf. Bulat Vera V., 37 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹²³ AFAȘM, 1967, ms 981, f.10^v-11, Molovata-Orhei, inf. Stângaci Ilie D., 40 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹²⁴ AFAȘM, 1967, ms 988, f.278^v-279, Lazo (Piatra)-Orhei, inf. Garabagiu Nadejda Gh., 30 de ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹²⁵ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 3, f. 37, a. 1946, Molovata-Dubăsari, inf. Alexeev Pantelei N., 44 ani, culeg. Serbina Maria D.

¹²⁶ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 3, f. 40^v, a. 1946, Molovata-Dubăsari, inf. Alexeev Pantelei N., 44 ani, culeg. Serbina Maria D.

¹²⁷ AFAȘM, 1967, ms 981, f.10^v-11, Molovata-Orhei, inf. Stângaci Ilie D., 40 de ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹²⁸ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 3, f. 43^v-44, Molovata-Dubăsari, inf. Gazea Pavel E., 33 ani, culeg. Serbina Maria D.

¹²⁹ AFAȘM, 1967, ms173, f. 64-64^v, Brănești-Orhei, inf. Gașper Valentina Gh., 16 ani, culeg. Hâncu A., Hropotinschi A., Banaga A., Potlog Z., Snighiri V.

Ardeal,/ Încărcat cu militari./ Unul strigă din vagon,/ Săriți, fraților, că mor”¹³⁰ și, în general, „Din Focșani și pân’ la Prut./ Multă lume s-a pierdut./ și orașe au pustiit,/ și neveste-au vădovit”.¹³¹

Odată prezentată, în linii mari, aria geografică a luptelor la care au participat basarabienii, urmează să venim cu o serie de cântece legate compozițional de balada „Miorița” și poezia lirică „Ciobănaș de la miori”. Acest subiect necesită un studiu special. Dar, deocamdată, aducem în atenția cititorului subiectul sorții tragice a celor răniți și al testamentului lăsat de ei. Astfel, luptătorul grav rănit, „La spital când o ajuns./ Dintr-o dată o și spus:/ – Bună ziua, doctor mari/ Da-ți condei și călimari./ Ș-o hârtie albioară/ S-o trimit la maica-n țară./ Să nu-i spun că-s împușcat./ Dar să-i spun că-s însurat./ Însurat la mănăstire./ Ș-o turnat pământ pe mine./ Pământ negru, ruginos/ C-o murit un om frumos”.¹³² (subl. n. – A. F.)

Eroul liric se mai roagă, în afară de „doctorii mari”, la Nistru (Dunăre), fratele de suferință, mama, mândra, pasăre etc. Să le luăm la rând.

1. **Adresarea imaginară către Nistru (Dunăre):** „Nistrule, apă vioară/ Face-te-ai neagră cerneală./ Un condei ș-o călimară./ Ca să scriu o hârtioară./ S-o trimit la mama-n țară./ Să-i spun că m-am însurat./ Cu patru scânduri de brad./ Două-n lung și două-n lat/ și deasupra un capac”;¹³³ „Capacul îi zugrăvit./ Numele meu iscălit./ Iscălit numele meu./ C-am murit tânăr flăcău”¹³⁴ (subl. n. – A. F.).

2. **Adresarea imaginară către fratele de suferință:** „Stai, măi frate, lângă mine./ Ai tu grijă de mine./ Dacă n-oi muri pân’ mâine./ Oi avea și eu de tine./ Iar dacă o fi să mor./ Să-i scrii, tu, mamei scrisori./ și să nu scrii că m-o-mpușcat./ Dar să-i scrii că m-am însurat./ La Stalingrad la palat./Și cine m-o cununat?/ Boambe care-o explodată”;¹³⁵ Scrie, frate, o scrisoare./ La părinți în depărtare./ Să nu scrii că-s rănit./ Da să scrii că-s logodit./ Să nu scrii că am să mor./ Da să scrii c-o să mă-nsor./ După fata vântului./ În fundul pământului”¹³⁶ (subl. n. – A. F.).

3. **Adresarea imaginară către mamă:** „Prinde, mamă, mașina/ și vină-n Germania./ Vezi înmormântarea mea./ Ce-am putut face cu ea./ La picioare crește-o floare./ La cap arde-o lumânare./ C-așa mi-o fost sortit./ Să fiu de tânăr în pământ./ Taci, măicuță, nu mai plânge./ Focul mai tare s-aprinde./ Focul nu-i de lemne groase./ Da-i de carne și de oase./ Focul nu-i de lemne verzi./ Da-i de

¹³⁰ AFAȘM, 1967, ms 981, f.59^v-60, Molovata-Orhei, inf. Diaconu Ana V., 19 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹³¹ AFAȘM, 1967, ms 974, f. 18-19, Trebujeni-Orhei, inf. Bădărău M., 42 ani, culeg. Mărgineanu E., Junghietu E.

¹³² AFAȘM, 1956, ms 480, f. 81-82, Trebujeni-Orhei, inf. Sârbu Ana Gh., 25 ani, culeg. Benzin Ana C.

¹³³ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 64^v, Molovata-Orhei, inf. Grigoraș Andrei V., culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹³⁴ AFAȘM, 1967, ms173, f. 64-64^v, Brănești-Orhei, inf. Gașper Valentina Gh., 16 ani, culeg. Hâncu A., Hropotinschi A., Banaga A., Potlog Z., Snighiri V.

¹³⁵ AFAȘM, 1967, ms 974, f. 18-19, Trebujeni-Orhei, inf. Bădărău M., 42 ani, culeg. Mărgineanu E., Junghietu E.

¹³⁶ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 3, f. 40^v, a. 1946, Molovata-Dubăsari, inf. Alexeev Pantelei N., 44 ani, culeg. Serbina Maria D.

tinerei băieți”;¹³⁷ Mamă, nu te chinui/ Mamă, totuna oi muri./ Îți las, mamă, un cuvânt/ Că să nu mă-ngropi adânc./ S-aud fetele cântând/ și băieții șuierând”¹³⁸ (subl. n. – A. F.).

4. **Adresarea imaginară către mândră** (a soldatului mort pe câmpul de luptă): „Fa, copilă necăjită,/ Du-te-n sat și te mărită,/ Nu sta cu inima friptă,/ Căci pe câmp îi iarba deasă,/ și pe mine nu mă lasă,/ Ca să merg și eu acasă”;¹³⁹ „Că și eu m-am însurat,/ În cimitir la Stalingrad,/ Am luat fata nu știu cui,/ Din fundul pământului,/ și pământu-i plin de sânge./ Pe mine n-are cine mă plânge/ și pe cruce așa scria/ „Regimentul al cincilea”;¹⁴⁰ „Că și eu m-am însurat,/ În Berlin când am intrat./ Gloantele, cartușele/ Vorniceii și druștele./ Tunurile și brandurile./ Mi-o-nchinat paharele./ Dar și pușculița mea./ Ea mi-a fost mireasa mea”;¹⁴¹ „Armele, obuzele/ Mi-ar fi toate rudele./ Iar obuzul cel din tun./ Mi-a fi nașul cel mai bun”;¹⁴² „Granatele și puștile/ Ele mi-au fost druștele./ Tunurile și snareadurile./ Mi-au jucat paharele”;¹⁴³ „C-am fost tânăr ca o floare./ Ș-am rămas fără picioare./ Ș-am fost tânăr ca un brad./ și cu tancul m-au călcat”¹⁴⁴ (subl. n. – A. F.)

5. **Adresarea imaginară către pasăre:** „Du-te, pasăre și zboară/ Asupra satului meu iară,/ și vezi copilașii mei,/ Cum își bate joc vremea de ei,/ Căci eu de aici nu pot ieși,/ Că a pus mult pământ pe mine,/ și l-a pus cu bolovani,/ Parcă la toți le-am fost dușman”¹⁴⁵

Iar „soldatul roșior”, mort „Sus în vârful munților,/ În bătaia plumbilor,/ În huiltul puștilor”¹⁴⁶ este întrebat: „ – Vin, Vaniușa, de mi-i spune,/ Cine te-o spălat pe tine?/ – Pe mine m-au spălat./ Ploile când au chicat,/ – Vin, Vaniușa, de mi-i spune,/ Cine te-o-mbrăcat pe tine?/ – Pe mine m-au îmbrăcat./ Frunzele când o chicat,/ – Vin, Vaniușa, de mi-i spune,/ Cine te-o bocit pe tine? – Pe mine, of, m-o bocit./ Pășările când o ciripit./ – Vin, Vaniușa, de mi-i spune,/ Cine te-o-ngropat pe tine?/ – Pe mine m-au îngropat./ Malurile când o chicat”¹⁴⁷ În același timp, cei căzuți pe câmpul de luptă sunt căinați: „Of, sărmanii frații toți./ Cum șed în ocopuri morți./ Șed ca snopii cei de grâu./ Plini de sânge pân’ la brâu”¹⁴⁸ (subl. n. – A. F.).

Pe când cei reveniți la vatră, schilodiți și amărâți, îi spun mamei: „Ș-am stat la spital o lună,/ și mi-o pus picior de gumă,/ și mână de cauciuc,/ La gură nu pot să duc,/ Ridic mâna să-mi fac

¹³⁷ AFAP, Butuceni-Orhei, 2020, inf. Moraru Iacob H., n. 1928, culeg. Furtună A.

¹³⁸ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 216, f.128-129, Holercani-Dubăsari, inv. Sandu Vera V., 11 ani, culeg. Junghietu E., Dumitraș A.

¹³⁹ AFAȘM, 1956, ms 487, f. 169-170, Trebujeni-Orhei, inf. Cangea Vera S., 27 ani, culeg. Benzin Ana S.

¹⁴⁰ AFAȘM, 1967, ms 974, f. 35, Trebujeni-Orhei, inf. Postolachi Valentina A., 15 ani, culeg. Junghietu E., Melnic I.

¹⁴¹ AFAȘM, 1967, ms 988, f. 278-278^v, Lazo (Piatra)-Orhei, inf. Garabagiu Nadejda Gh., 30 de ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹⁴² AFAȘM, 1967, ms 974, f. 3-4, Trebujeni-Orhei, inf. Gusina Larisa P., n. 1949, culeg. Junghietu E.

¹⁴³ AFAȘM, 1956, ms 487, f. 166-167, Trebujeni-Orhei, inf. Cangea Vera S., 27 ani, culeg. Benzin Ana S.

¹⁴⁴ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 216, f.117-118, Holercani-Dubăsari, inv. Brânzaniuc Teodota Gh., n. 1951, culeg. Junghietu

¹⁴⁵ AFAȘM, 1956, ms 484, f. 6-7^v, Trebujeni-Orhei, inf. Nour Andrei N., 52 ani, culeg. Benzin Ana S.

¹⁴⁶ AFAȘM, 1970, ms. 221, f. 141, Mașcăuți-Criuleni, inf. Zgarbor Irina N., culeg. Ciobanu I., Croitoru A.

¹⁴⁷ AFAP, Butuceni-Orhei, 2020, inf. Moraru Iacob H., n. 1928, culeg. Furtună A.

¹⁴⁸ AFAȘM, fF 19, inv. 3, d. 43, Molovata-Dubăsari, inv. Gazea Pavel E., 33 ani, culeg. Serbina Maria D.

cruce./ De la cot nu se mai duce”,¹⁴⁹ „Decât picior de „râzână”./ Mai bine o moarte bună./ Decât mână fără de os./ Mai bine un săcriu frumos”.¹⁵⁰

Ecoul războiului, cu grozăviile lui, mai dăinuie în memoria celor întorși acasă, plini de răni și care își dau obștescul sfârșit: „ – Mie, mamă, mi se pare./ Ori bubuie așa tare?/ – Ție, mamă, ți se pare./ Că nu bubuie așa tare./ Noaptea, pe la cântători./ Nicu este călător./ Dimineața s-au sculat./ Șapte clopote au sunat./ Două muzici au cântat./ Cântă muzica cea mare./ Măicuța murea de jale./ Cântă muzica cea mică./ Inimioara mi se despică”.¹⁵¹

Măicuța, plină de jale, își liniștește copiii care o întrebă: „ – De ce plângi, mămica mea?/ – Plâng și eu, plângeți și voi/ Căci taticu-i la război./ Nu știm de vine înapoi./ Să stea la masă cu noi./ Căci tare mulți s-au mai dus/ Iar înapoi puțini s-au întors./ Toți aceea au murit./ Cu spatele la pământ./ Cu fața la răsărit”.¹⁵² „Toți aceea au murit”, iar cei rămași acasă, fără sprijin și singuratici, au suportat și ei, din plin, consecințele războiului. Căci, nu puține erau cazurile oglindite în următorul cântec: „Vară, vară, primăvară./ Toate plugurile ară./ Numai plugul meu nu ară./ Numai eu străin în țară./ Nu mai vezi tineri la plug./ Nici patru boi trăgând la plug./ Plugul două vaci îl trag./ Un moșneag ține de coarne./ Ș-o nevastă supărată./ Strigă la vaci câte odată./ Pășind pe ogor din greu./ Să-i mai vie vo hârtie./ Din blestemata Rusie”.¹⁵³

Așadar, îmbinând studierea surselor scrise cu cele orale și epistolare, am putut descifra și înțelege plenar stările de spirit ale basarabenilor care au făcut serviciul militar și au luptat pe diverse fronturi. Căci, informația furnizată de documentele istorice poartă, de regulă, un caracter static. Pe când sufletul și retrăirile sufletești ale celor care au făcut serviciul în armata țaristă, ale celor care și-au vărsat sângele pe câmpul de luptă și ale celor care au rămas schilozi au fost și rămân conservate, asemenea unor vestigii arheologice, în cântecele numite convențional de recruție și de război, precum și în scrisorile venite de pe front.

¹⁴⁹ AFAȘM, 1967, ms 974, f. 18-19, Trebujeni-Orhei, inf. Bădărău M., 42 ani, culeg. Mărgineanu E., Junghietu E.

¹⁵⁰ AFAȘM, 1967, ms 988, f. 269, Lazo (Piatra)-Orhei, inf. Garabagiu Nadejda Gh., 22 de ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹⁵¹ AFAȘM, 1956, ms 485, f. 94-96, Trebujeni-Orhei, inf. Bădărău Efrosinia, 40 ani, culeg. Benzin Ana C.

¹⁵² AFAȘM, 1967, ms 988, f. 273-273^v, Lazo (Piatra)-Orhei, inf. Garabagiu Nadejda Gh., 28 de ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹⁵³ AFAP, Butuceni-Orhei, 2020, inf. Moraru Iacob H., n. 1928, culeg. Furtună A.